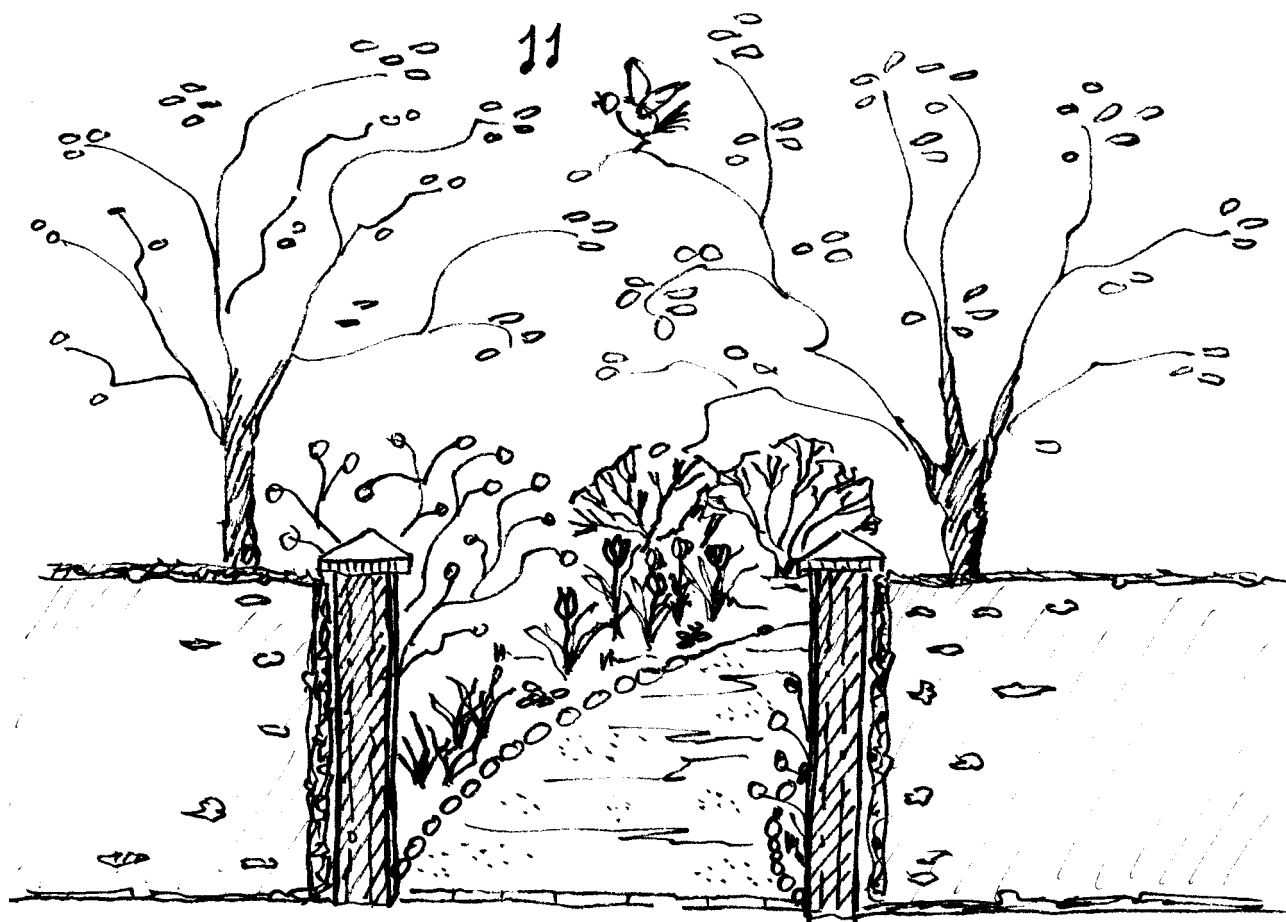

SMÅ HAVER – STORE GLÆDER

Hvordan man skaber mange
have-oplevelser på et lille areal

”Jo mindre din have er, jo mere kan du få ud af den”.

Det lyder da forkert. Skulle der ikke stå: ”Jo *større* din have er, jo mere kan du få ud af den”?

Nej, faktisk ikke. For jo mindre din have er, jo mere energi kan du lægge i den. Og jo mere tid har du til at kæle for dine planter, holde øje med bladlus, og luge forsigtigt omkring roser og jordbær, så de rigtig kan folde sig ud.

Der er nogle få, men vigtige ting, som er afgørende for, at en lille have bliver vellykket. Men hvis du tager hensyn til disse ting, så er der uendeligt mange muligheder i en lille have – og lige så mange glæder.

Det er disse få, men vigtige regler og hensyn, som dette hæfte vil fortælle om.

God fornøjelse med havearbejdet!

Huskeliste for små haver:

1. *Hvad kan overhovedet lade sig gøre i haven?*

Allerførst må du gøre dig klart, hvilken slags have du har, og hvilke muligheder der er i den.

Hvis der f.eks. er meget skygge, må du nok undvære de mest solkrævende planter. Og omvendt: Mange planter tåler ikke at stå i en have, der får for meget sol.

Der kan også være andre ting, som betyder noget for havens muligheder: Er jorden let eller tung? Er der steder hvor jorden er tør, hvor der aldrig kommer regn? Er der godt med læ, eller blæser det meget? Er haven flad, eller er der skråninger og støttemure? Og hvordan er reglerne for låger, hegn og klipning af hække?

2. *Hvad vil du bruge haven til?*

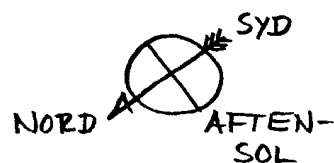
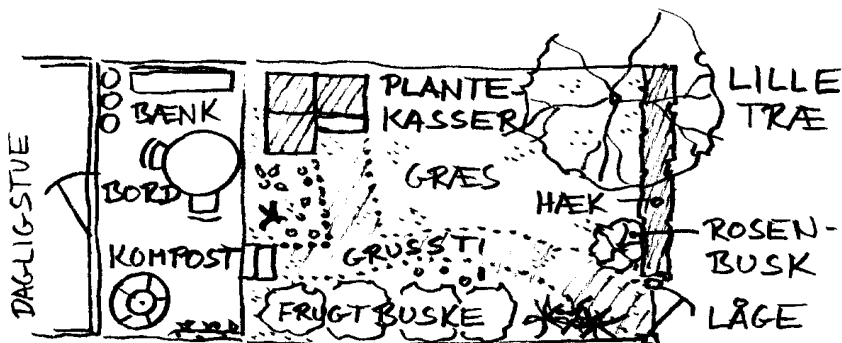
Det næst-vigtigste er at prioritere: Hvad *skal* der være plads til i haven? Og hvad kan du undvære, hvis der ikke er plads?

Her er nogle eksempler på, hvad du kan vælge at prioritere:

En siddeplads i solen. Et bord til kaffen. Et lille Æble-træ. Et blomstrende staudebed, eller måske et bed til gulerødder og persille. En terrasse med krukke og potter. Et bed med frugtbuske som Ribs og Solbær.

Eller hvad med en lille græsplæne? En kompostbeholder? Cykel-parkering? Et lille skur til haveredskaber?

Og hvor skal man kunne gå? På grus eller græs? Jord eller fliser?

EN HAVEPLAN KAN VÆRE SJOV OG NYTTIG AT LAVE

3. *Hvordan skal haven se ud?*

Dernæst kommer spørgsmålet om havens udseende. Skal der være plads til at slappe af og rode lidt i hjørnerne? Eller skal det være en "fin" have med sirlige blomster og klippede buske? Skal det ligne bedstemors have med frugtræ og blomster i græsset? Eller skal det minde om ferien sydpå, med fliser i solen og en bænk i skyggen under vindruerne?

Du kan ikke få det hele på én gang, så du er nødt til at vælge.

4. *Udnyt pladsen*

I en lille have gælder det om, at udnytte rummet så godt som muligt. Brug de lodrette flader. Du kan f.eks. plante slyngplanter på espalier op ad en væg. Eller du kan sætte hylder op til pottedplanter i flere etager. Du kan plante små buske ind under et træ, og plante småplanter ind under buskene.

Du kan også udnytte rummet ved at lave en plantekasse, hvor planterne hænger ned langs siderne. Eller ved at flytte kompostbeholderen ind i det mørke hjørne, hvor du alligevel ikke kan få noget til at gro.

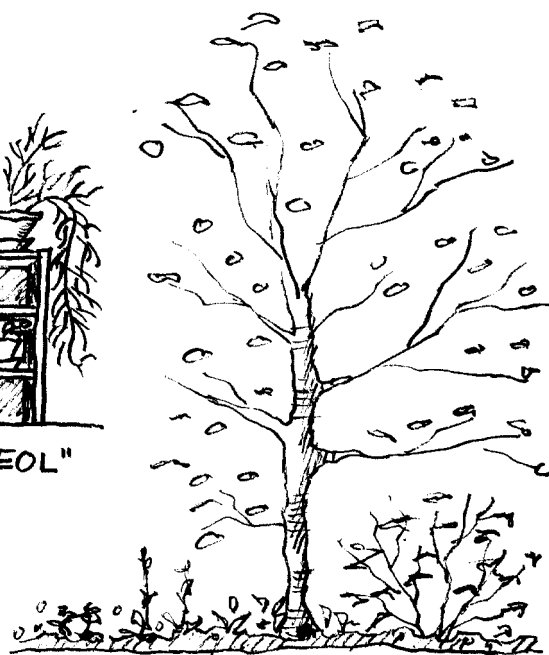
PLANTE-
SØJLE

"PLANTEREOL"

PLANTEKASSER MED BÆNK

PLANTER I TRE ETAGER

5. Små ting til små haver

Man kan hurtigt komme galt af sted, hvis man planter et stort træ i en lille have. Til gengæld kan det blive en sport at finde små planter og andre små ting, der passer bedre i størrelsen.

Det kan være små blomstrende buske og bunddækkende planter, eller det kan være et frugtræ på dværgstamme.

Jo flere små hjørner og kroge du laver i haven, jo flere detaljer kan der blive plads til.

Du kan f.eks. pynte haven med sten fra stranden, eller en sjov rod fra skoven. Det kan ende med at blive til en hel kunst-udstilling fyldt med sneglehuse og muslingeskaller, grankogler og grene fra skoven, skulpturer, malerier og sjove mønstre i belægningen.

Det er også en god idé at lave små bakker og skrånninger i haven - det giver plads til mere variation.

Det er især buskene og træerne, man kan komme galt af sted med. Her er en liste over nogle gode buske og træer, som forbliver små:

Plantenavn (Dansk / Latin)	Højde (Udvokset)	Sol	Blomster	Stedsegrøn?
Kirsebærkornel, <i>Cornus mas</i>	4-5 m	o-●	Gule	Nej
Alm. Benved, <i>Euonymus europaeus</i>	3-5 m	o-●	Rød/Orange	Nej
Vinget Benved, <i>Euonymus alatus</i>	1,5-2 m	o-●	Rød/Orange	Nej
Paradisæble, <i>Malus - diverse sorter</i>	3-6 m	o-°/●	Hvid, Rosa	Nej
Japansk Løn, <i>Acer palmatum, m.fl.</i>	3-5 m	o-°/●		Nej
Hvidfrugtet Røn, <i>Sorbus koehneana</i>	ca. 2 m	o-°/●	Hvid	Nej
Ribs og Solbær	1-2 m	o-°/●	Gul-grøn	Nej
Buskperikon, <i>Hypericum 'Hidcote', m.fl.</i>	1 m	o-°/●	Gule	Nej
Stjerne-Magnolie, <i>Magnolia stellata</i>	2-3 m	o	Hvid	Nej
Dværgsyren, <i>Syringa microphylla</i>	1,5-2 m	o	Lilla	Nej
Myrte-Gedeblad, <i>Lonicera 'Elegant'</i>	1,5 m	o-●		Ja
Buksbom, <i>Buxus</i>	2-3 m	o-●		Ja
Taks, <i>Taxus</i> (Årlig tilvækst 10-15 cm)	10-12 m	o-●		Ja

o: Kræver eller tåler fuld sol. °/●: Kræver eller tåler halvskygge. ●: Kræver eller tåler fuld skygge.

6. Udnyt hele året

I en lille have skal der helst være noget at se på hele året:

Blomsterløg om foråret. Stauder der blomstrer sent på sommeren.
Buske med skrappe efterårsfarver.

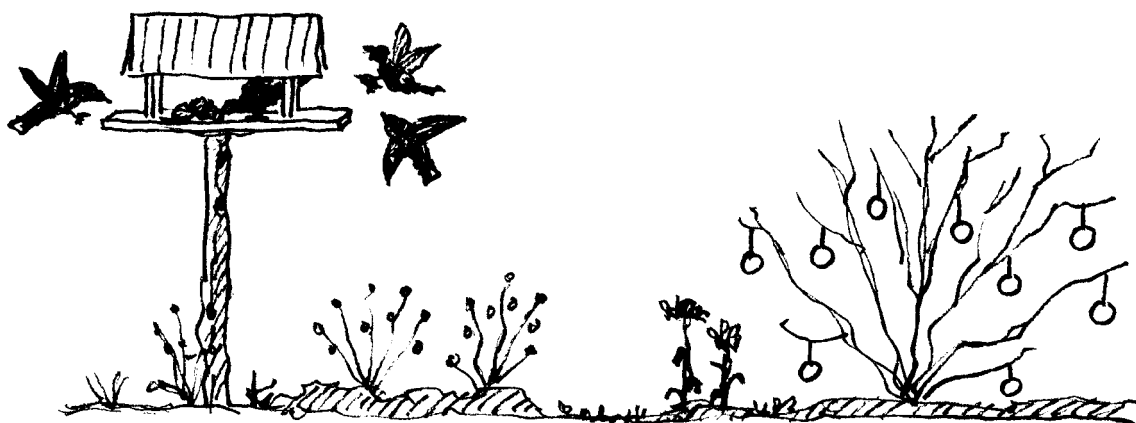
Også om vinteren kan der være mange gode oplevelser i en lille have:
Et træ med smuk bark, en busk med flotte grene, stedsegrønne planter
og måske en foder-plads med frø til vinterens fugle.

7. Husk at hjælpe naturen

Selvom haven er lille, kan den gøre stor skade på naturen, hvis du bruger kemikalier som kunstgødning, sprøjtegift og trykimprægneret træ.

Hvis du undgår disse kemikalier, kan din have til gengæld blive en oase, hvor jorden er levende og god, og hvor fuglene kan finde mad og gemmesteder.

Vi har alle sammen været fælles om at forurene verden. Så vi må også hjælpes ad med at gøre den ren igen, og give plads til naturen - selv i det små.

ET FUGLEHUS, EN SMUK BUSK OG NOGLE VISNE STAUDE-
TOPPE KAN GIVE OPLEVELSER I VINTERHAVEN.

Gammelt og godt, Brugt og flot

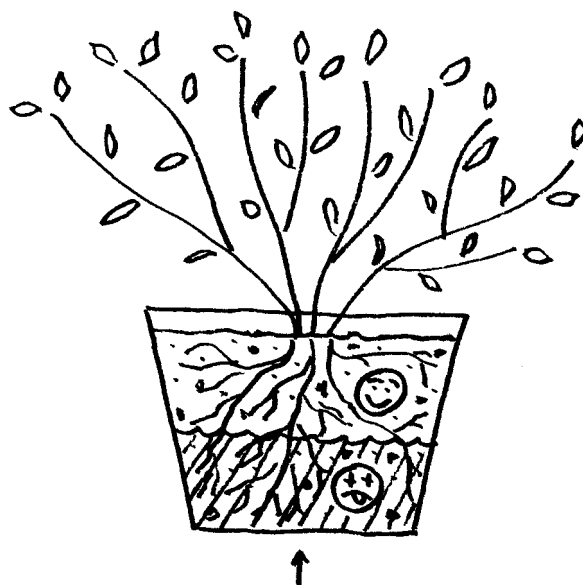
Der er intet, der kan give en have "sjæl", som gamle kar og krukker, møbler og andre ting, der fortæller en livshistorie. Ting som er mærket af tidens tand.

Samtidig kan det også nemt blive billigere at bruge genbrugs-ting, i stedet for at købe nyt i dyre domme.

Gamle møbler og ting af træ kan bygges om til plante-reoler, og den gamle trappe-stige kan bruges til at stille urtepotter på.

Og hvem siger, at urtepotter er det eneste, der kan bruges til at dyrke planter i? Den gamle zink-spand, mormors vaskebalje, eller sågar et par gamle støvler kan allesammen fyldes med jord og planter. Det er ikke sikkert at materialerne holder til mange år i kontakt med jorden, men hvis de alligevel bare skulle smides ud, så gør det måske ikke noget.

Husk blot, at der skal være hul i bunden af beholderne, så planterødderne ikke drukner i stående vand. En god portion småsten eller potteskår i bunden kan også hjælpe, men det er ikke sikkert, det er nok.

HUSK HUL I BUNDEN !

Selvgjort er velgjort - også når det gælder planter

”Stjålne stiklinger slår altid rod”, som min farmor plejede at sige, og der er noget om snakken.

Det er i hvert fald både billigere og sjovere at lave sine planter selv, end at skulle ud at købe nye hvert år.

Mange planter breder sig ved at sende lange skud hen ad jorden (udløbere), som slår rod. Der hvor rødderne dannes, vil der komme en ny lille plante. Den kan man skære fri og plante et andet sted.

Det samme gælder for mange buske, hvor man kan binde en hel gren ned og holde den fast til jorden (aflæggere), og lade den slå rod.

Man kan også formere mange planter ved at skære en lille kvist af - en stikling - og sætte den i jord eller vand, til den danner nye rødder.

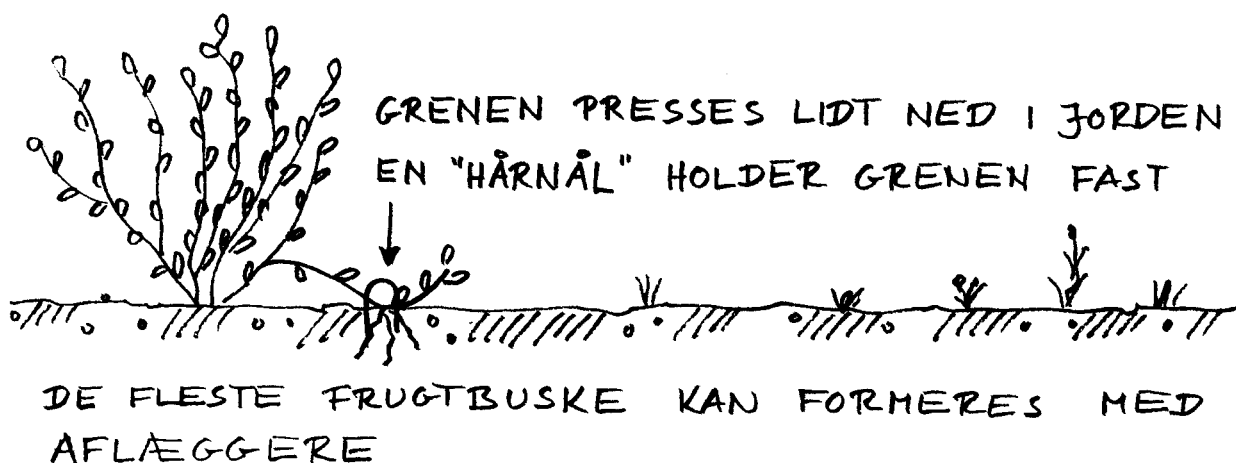
Når man samler frø, skal man huske, at de skal opbevares tørt og køligt, så de ikke mugner eller spirer før tid. Nogle frø skal have frost, før de vil spire, så det kan være en god idé at lægge dem i fryseren eller opbevare dem udendørs vinteren over.

JORDBÆRPLANTER ER NEMME AT FORMERE!

Her er nogle af de planter, som er nemme at formere:

Plantenavn	Frø	Udl. Afl.	Stik-linger
Morgenfruer	x		
Stedmoderblomst	x		
Tagetes	x		
Akeleje	x		
Valmuer	x		
Hjulkrone	x		
Gul Lærkespore (Pas på - den breder sig!)	x		
Eranthis (Der går fire år, før de blomstrer)	x		
Stokroser og Katost (De er i familie med hinanden)	x		?
Nasturtium (også kaldet Tallerkensmækker, Landløber, Blomsterkarse)	x	?	?
Jordbær		x	
Pelargonier			x
Mynte og mange andre krydderurter (Pas på - Mynte breder sig!)	x	x	x
Kaprifolier og Klematis		x	?
Bunddækkende planter som Efeu, Vintergrøn (Vinca), Timian, m.fl.		x	x
Ribs, Solbær og andre frugtbuske		x	?
Roser (De fleste fine roser skal podes, og er derfor svære at formere)		?	?

Lidt om jord og bunddække, småkryb og insekter

I ”gamle dage” var det et tegn på uorden og dårligt havebrug, hvis jorden i haven ikke lå bar og var revet fint. Men faktisk har jorden bedst af at være dækket til – hvadenten det sker med barkflis, halm, visne blade eller levende bunddække-planter.

Egentlig siger det sig selv: Hvem har nogen sinde set en skov, uden skovbundsplanter eller visne blade på jorden? Det er ikke naturligt at lade jorden ligge utildækket, og det er heller ikke godt for jorden:

En jord der ligger bar, veksler mellem tørke, mudder, jordfygning og hårde skorper. Oven i købet mister jorden også nærings-stoffer, fordi der ikke vokser planter nok til at optage stofferne, før regnvandet siver ned til grundvandet med dem, hvor det bliver til forurening.

Hvis jorden derimod er tildækket, bliver den opvarmet af solen uden at tørre ud. Den bliver våd af regnen, uden at blive slået i stykker. Og den bliver beskyttet mod jord-fygning, selvom det blæser. Hvis der er levende bunddække, holder planterne også på nærings-stofferne i jorden.

Her er nogle eksempler på gode bunddække-planter:

Navn (Dansk / <i>Latin</i>)	Sol	Blomster	Stedsegrøn?
Efeu (Vedbend), <i>Hedera helix el. hibernica</i>	o-●		Ja
Liden Vintergrøn, <i>Vinca minor</i>	o-●	Blå	Ja
Guldjordsbær, <i>Waldsteinia ternata</i>	o-●	Gule	Ja
Krybe-klokke, <i>Campanula poscharskyana</i>	o-°/●	Blå	Delvis
Skovjordsbær, <i>Fragaria vesca</i>	o-°/●	Hvid-gule	Nej
Kærmindesøster, <i>Brunnera macrophylla</i>	o-°/●	Blå	Nej
Timian, <i>Thymus vulgaris</i>	o	Lilla	Nej

o: Kræver eller tåler fuld sol. °/●: Kræver eller tåler halvskygge. ●: Kræver eller tåler fuld skygge.

Generelt kan man sige, at jo mere frodig haven er, jo bedre er det for jorden, insekterne og fuglelivet. Måske bryder du dig ikke om insekter. Men de fleste insekter er i virkeligheden meget nyttige i en have. Det gælder f.eks. Mariehøns og Svirre-fluer, der spiser mange bladlus. Og fremfor alt er insekterne den vigtigste føde for havens fugle.

Planter til skygge, planter til sol

I de fleste haver findes der nogle mørke hjørner, hvor det er svært at få noget til at gro. Det vil sige, ... det er kun svært, så længe man ikke ved, hvilke planter der kan trives i skyggen.

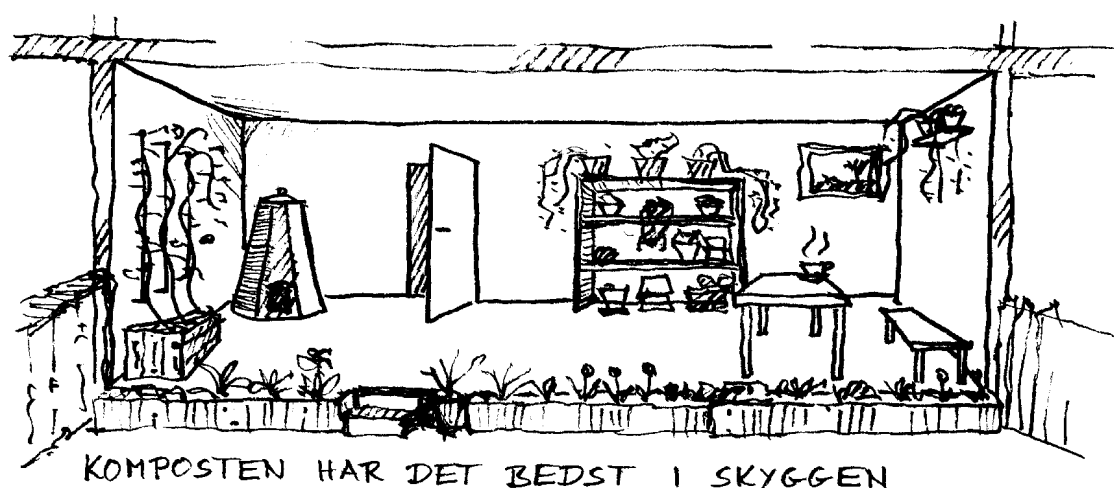
Der findes mange planter – store som små – der godt kan trives, hvis bare der er lidt dagslys til stede. Eventuelt som genskin fra jorden eller væggen overfor. Dette genskin kan i øvrigt forbedres, hvis man maler væggen i lyse farver, eller måske sætter et spejl eller en glas-mosaik op på væggen. (Hvis altså naboerne ikke generes derved).

Her er en liste over nogle af disse skyggetålende planter:

Træer	Røn, Tjørn, Benved, Hyld, Kristtorn.
Buske	Taks, Hassel, Gedeblad, Myrte-gedeblad, Liguster, Buksbom, Ranunkelbusk (<i>Kerria</i>), Glans-dværgmispel (<i>Cotoneaster lucidus</i>), Fjeldribs, Blodribs, Snebær.
Slyngplanter	Kaprifolie, Humle, Alpe-skovranke, Tobakspibeplante, Træmorder, Efeu.
Urter og stauder	Efeu, Vintergrøn, Guldjordsbær, Hasselurt, Bregner, Høst-anemone, Akeleje, Gul Lærkespore.

Det kan også være svært at finde planter til den modsatte situation: Måske har du et bed, hvor solen brænder hele dagen, og jorden er alt for tør. Her kan du prøve en af disse planter:

Buske	Buskpotentil, Lavendel
Urter og stauder	Timian, Sporebaldrian, Sankt Hans Urt, Krognål el. Guldsør (<i>Alyssum</i>), Sæbeurt (<i>Saponaria</i>), Stenbræk (<i>Saxifraga</i>), Stenurt (<i>Sedum</i>), Limurt (<i>Silene</i>)

Et par ord om materialer

Belægninger:

De mest almindelige belægninger i en have er: Granit-sten (brosten, chaussé-sten), klinker (hårdt-brændte mursten), beton-fliser og almindeligt ler-grus. Granitten er dyrest, og svær at lægge. Gruset er billigst, men kræver meget vedligeholdelse. Asfalt hører ikke hjemme i en lille have, da hovedbestanddelen er en tjære-rest fra olieindustrien, som er meget giftig. Husk at der skal 15-20 cm grus under belægningerne, så de ikke sætter sig.

Tømmer:

Tømmeret går hurtigt til, hvis det har kontakt med jorden. Her er det bedst at bruge ”selv-imprægnerende” træsorter som Eg eller Robinie. Tryk-imprægneret træ er ikke så godt, for det indeholder giftstoffer, som er farlige, hvadenten det ender på lossepladsen eller bliver brændt.

Træ holder længst, hvis det bliver malet. Ellers skal det behandles med olie af og til, og her er koldpresset linolie bedst.

Derudover kan man sørge for, at træet hurtigt tørrer efter regnvejr, med gode tagudhæng, ”drypnæser”, og skrå kanter på top og bund.

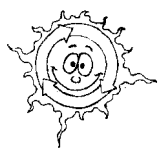
Plastik:

Også plastikken bør man undgå. Især hvis det er PVC, som danner saltsyre og giftigt Klor, når det brændes. Sørg for i stedet at bruge PP- eller PE-plastik. Det gælder også for fiberdug og geo-net. Man kan også bruge geo-net af kokos-fibre, som blot bliver til dejlig muld efter nogle år i jorden.

Dette hæfte er udarbejdet i april 2002 for Høje Taastrup Miljø- og EnergiCenter, af Poul Erik Pedersen, landskabsarkitekt ved Agenda Center Albertslund.

Agenda Center Albertslund, Kanalens Kvarter 32, 2620 Albertslund,
Telefon 43 62 20 15

Miljø- og EnergiCentret, Høje Taastrup Boulevard 60, 2630 Taastrup,
Telefon 43 99 51 01